

УДК 327.82.061.1

<http://doi.org/10.17721/2524-048X.2018.09.21-41>

Андрій Мартинов,

доктор історичних наук, професор,
Інститут історії України НАН України.

ЄВРОПЕЙСЬКІ ІСТОРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ: ТЕОРЕТИЧНІ Й КОНЦЕПТУАЛЬНІ АСПЕКТИ

Анотація. Стаття присвячена проблемам теоретичних і концептуальних аспектів європейських історичних досліджень. Стратегія розвитку європейської інтеграції 1990-х початку 2000-х років полягала у поєднанні якісного поглиблення єднання європейських держав (створення монетарного союзу, формування спільної зовнішньої і безпекової політики) і кількісного збільшення держав-членів Євросоюзу максимально ускладнила систему прийняття рішень в ЄС. Це обумовлює важливість концептуально-теоретичного переосмислення сучасного етапу розвитку процесу європейської інтеграції.

Обстоюється думка про те, що визначальним чинником успіху практичного долучення українців до простору європейської єдності є сумісність розуміння ідей свободи і справедливості. Зовнішні і внутрішні складники європейської свободи і справедливості є настільки взаємопов'язаними, що їх окреме тлумачення не має епістемологічної перспективи. Стабільне економічне процвітання і соціальний поступ усе більше залежать від економічної ситуації в усьому світі. Соціальне самопочуття громадян окремих країн і їх авторитет у сучасному світі залежить від морально-етичної зрілості національних еліт, рівня довіри у суспільстві і загальної культури та ступеня індивідуальної відповідальності громадян за власне майбутнє. Зазначене коло питань набуває особливого

значення в умовах загострення геополітичної конкуренції навколо України. Сучасна фінансова та міграційна криза ЄС посилює вплив соціального чинника на колективну свідомість «старих» і «нових» європейців часто породжують небезпечні тенденції. Це обумовлює важливість європейських історичних досліджень.

Ключові слова: Європейські історичні дослідження, Європейський Союз, теорії європейської інтеграції, концептуально-проблемний підхід, політична система Європейського Союзу.

Європейські історичні дослідження набувають актуальності за умов, коли Європейський Союз переживає один із найбільш складних етапів в історії європейської інтеграції. У 2004-2013 рр., коли до ЄС приєдналися тринадцять нових держав-членів, переважно із колишнього соціалістичного блоку, здавалося, що одночасне розширення ЄС і поглиблення процесу європейської інтеграції додають європейській спільноті впливовості у міжнародних відносинах і посилюють ЄС зсередини завдяки значній підтримці проекту європейської інтеграції східноєвропейськими політичними елітами та структурами громадянського суспільства. Утім, після декількох хвиль розширення ЄС до європейської спільноти додалися нові народи та культури, внаслідок цього активізувався дискурс про специфіку європейських цінностей, спосіб взаємодії «нових» і «старих» європейців та сутність європейської інтеграції. Під впливом цих дискусій більш активно почали лунати голоси європейських скептиків, що вмотивовано кризою із нелегальними мігрантами та ускладненням проблем демократичності ухвалення рішень та участі усіх прошарків європейської громадськості в політичному процесі в середині ЄС. Недосконалість механізмів демократичного контролю за європейськими елітами провокує посилення недовіри до «брюссельських бюрократів», послаблює легітимність рішень ЄС та процесі європейської інтеграції загалом.

Внаслідок дії цих тенденцій посилюється європейських досліджень не лише на суто теоретичному, а й на практичному рівнях.

Мета статті полягає у висвітленні домінантних тенденцій розвитку європейських студій на концептуальному і теоретичному рівнях.

Історіографію проблематики європейських досліджень, станом на 2005 р. проаналізував В.Кайзер [1, с.202]. Він за критерієм аналізу співвідношення понять «європейська держава» – «європейське суспільство» виділив ключові питання наукового аналізу історії процесу європейської інтеграції. Мова йде про системні дослідження взаємовпливів політичних, економічних, соціокультурних факторів.

Професор Гейдельберзького університету Ф. Нієс вважає ключовою проблемою європейських досліджень питання еволюції національного суверенітету. Автор нагадує, що на Берлінському конгресі 1878 р. вперше пролунало гасло права народів на самовизначення. Дехто ставив доленосне риторичне питання, навіщо взагалі потрібні кордони між демократичними державами. На Лондонському конгресі II Інтернаціоналу (1896) право націй на самовизначення було включено в його програму. Лише після Першої світової війни у Західній Європі династичні держави переросли у національні. Тут поширилася політична (громадянська модель) нації. В Центральній і Східній Європі, де межі держав тривалий час не співпадали з культурними кордонами, ствердилась культурно-етнічна модель нації. Також у німецькому випадку нація не могла до 1870 р. ототожнювались з єдиною державою. Масова національна мобілізація це феномен ХХ століття. На Сході Європи народи агресивно реагують на власне відставання у модернізації. У масовій свідомості, як і у свідомості політичних еліт, поширене уявлення про етнічну основу державності. Національна свідомість формується лише за умов інтенсивної суспільної комунікації, яка неможлива без ефективних систем транспорту і зв'язку [2, с.115]. Професор Геттінгенського університету В. Лот у своїй монографії, присвяченій історії європейської інтеграції від часів Другої світової

війни і до підписання Римського договору 1957 р. зосередив увагу на дискретності технологічних і політичних комунікацій, які змінювали ступінь свого впливу на процес європейської інтеграції в залежності від конкретно-історичних обставин [3, с.99]. Він також систематизував історію розвитку теорій європейської інтеграції та показав діалектичне співвідношення між ними [4, с.129]. В цій монографії розвивається функціоналістська традиція теоретичного осмислення процесу розвитку європейської інтеграції, яка була ґрунтовно розроблена в монографії Е. Хааса [5, с.15].

Співвідношення федералістських та інституціоналістських теорій в процесі європейської інтеграції знаходиться у центрі концепції монографії Е.Бонеберг і А.Стабба [6, с.64]. Концептуально та теоретично інноваційною є монографія У.Бека та Е.Гранде «Космополітична Європа. Суспільство і політика за часів другого модерну». По-перше, автори полемізують з точкою зору, яка полягає у домінуванні постмодерну. Навпаки, на думку авторів згаданої монографії, мова має йти скоріше про так званий «другий модерн», адже якісно нової соціальної реальності досі не склалося [7, с.44].

М.Кіні включився у цю дискусію, системно аналізуючи політику Європейського Союзу. На думку цього автора, ця політика вийшла за межі модерного порядку денного та дедалі більше охоплює його постмодерні аспекти [8, с.18]. Більш «політтехнологічною» у цьому сенсі є монографії Н.Нагента, яка стосується урядування і політики в ЄС [9, с.69]. Розгляд Європейського Союзу як складної політичної системи, еволюція якої незавершена, представлений у монографіях С.Хікса [10], В.Вессельса [11], М.Яхтенфухса і Б. Колер-Кох [12]. Генетично-історичний підхід до міждисциплінарного дослідження історії європейської інтеграції властивий монографії Т. Юдта [13]. На широкій документальній основі написана монографія К. Гастайгера, присвячена історії європейської інтеграції від часів «холодної війни» і до спроби прийняття першої спільної Конституції Європейського Союзу [14]. Дж. Гіллінгхем в історії європейської інтеграції від

1950 до 2003 рр. показав взаємовпливи між європейською інтеграцією і глобалізацією [15].

Натомість на думку відомого німецького історика професора Вільного університету Берліну Х.Мюнклера, ми є свідками суперечливого процесу «глобальної урбанізації», де розвинені країни відіграють роль «міста», а слаборозвинені умовного «села». Зокрема, триває процес масового переселення населення до великих міст, низький рівень довіри до влади, надмірне майнове розшарування, наслідком якого є поява обнесених парканами громад «еліти» і зниження інтенсивності соціальної взаємодії між нерівними громадами, розширення «тіньового» сектору економіки, купівля голосів виборців, криза представництва в політичній системі, становлення локальних кримінальних порядків, зневажливе ставлення істеблішменту до громадян, подвійні стандарти у застосуванні закону, звичаєва корупція, заміна системи демократичного представництва громадською думкою «активістів», в формуванні й інтерпретації якої дедалі більшу роль відіграють засоби масової інформації. У цьому контексті мультикультуралізм стає ідеологією, яка протидіє гегемонії Європи, яка маргіналізує інші культури. Мультикультуралізм відкидає культурні ієрархії, поділ на центр і периферію. Важливими факторами залишається міждержавна і міжрегіональна соціальна нерівності. Відмінності всередині держав і суспільств так само важливі, як і між ними [16].

Помітне місце в європейських студіях належить проблематиці еволюції спільної зовнішньої політики ЄС. С.Наталл проаналізував іманентні та зовнішні причини формування зовнішньої політики Європейського Союзу [17]. Британський дослідник Д. Марш у контексті посилення впливу ЄС на світову економіку дослідив історію створення Монетарного союзу та переходу до спільної європейської грошової одиниці євро [18]. А.Віршінг у монографії «Демократія і глобалізація. Європа з 1989 р.» переконливо показав, яким чином глобальні демократичні трансформації пов'язані із розвитком процесу

європейської інтеграції [19]. Австрійський історик Ф. Тер висвітлив новітню історію впливу неоліберальних ідей на європейську історію [20].

Навіть такий стислий огляд наукових праць з історії і практики європейської інтеграції дає підстави для висвітлення основних теоретичних підходів, які є провідними і європейських дослідженнях.

Історичне пізнання вкорінене в колективній і культурній пам'яті. Через досвід особистий, колективний, інституційний минуле присутнє в сучасному. На початку XXI ст. стає зрозуміло, що природничі дисципліни суттєво випередили гуманітарні у формуванні наукової картини світу. Зокрема, це стосується й прикладної складової управління не лише матеріальним, а й соціальним світом. У науковій спільноті немає однозначного погляду на природу, форми, характер та спрямованість розвитку процесів глобалізації. Хоча чимало аспектів глобалізації досі малодосліджені, ніхто не має сумніву в її реальності та об'єктивності. Визначення понять глобалізація та європейська інтеграція варіюються в залежності від ідеологічної ангажованості та науково-дисциплінарної належності дослідника.

У науковій літературі склалася одна із традицій тлумачення процесу глобалізації як вестернізації, тобто вимушеного пристосування незахідної частини світу до домінуючої західної моделі суспільного розвитку. Глобалізація відбувається таким чином, що закріплює ієрархічну нерівність різних країн та націй. Вона до початку глобальної фінансової кризи восени 2008 р. давала відчутні економічні переваги, говорячи у термінології І.Валлерстайна, центру світової економічної системи за рахунок її периферії. У загальному сенсі можна визначити глобалізацію як складний історичний феномен, який має свої форми та якість у різні епохи. С точки зору, наприклад, філософії історії саме глобалізація забезпечує єдність всесвітньої історії.

Реальними є епістемологічні проблеми в процесі створення міждисциплінарних концепцій глобалізації та європейської інтеграції. Найчастіше глобалізація розуміється як «підсумкова» тенденція історичного

розвитку. Вона стала можливою внаслідок формування технічної сфери, експансії капіталістичної форми економіки, інтенсифікації взаємодії різних світових культур, а також завдяки активній модернізації периферії. Якщо процес глобалізації інтерпретувати як загальну тенденцію до універсалізації цивілізації, то більшість трактувань цього процесу будуть компліментарними.

Дослідження закономірностей, протиріч та проміжних результатів процесу глобалізації повинно враховувати різні соціальні інтереси, потреби, мотиви діяльності (боротьба за контроль над ресурсами, захист своїх цінностей та накопичення соціального капіталу), світоглядні форми, які властиві суб'єктам історії. По-суті соціально-політична історія процесу глобалізації є історією перетворення локальних інтерпретацій минулого на загальну історію. Звичайно, привабливість минулого в тому, що воно, на відміну від майбутнього, суб'єктивно вже не може стати гірше за теперішнє. Однак історія є нелінійним процесом перманентної взаємодії та різноманітних взаємовпливів індивідів, суспільств, держав та цивілізацій.

Починаючи принаймні з доби великих географічних відкриттів, саме Захід ініціював ключові тенденції, які вплинули на процеси інтернаціоналізації та сучасної глобалізації. Мова йде про добу колоніалізму та імперіалізму, гостру конкуренцію за «теплі» місця у розподілі праці та у різних сегментах ринку.

Доба Просвітництва в Європі подарувала світу міфологему про можливість формування універсальної цивілізації. На кожному з етапів цього процесу історія передових країн є лише матрицею, яка фіксує майбутнє відсталих країн. У цю концепцію вписуються не лише традиційні «європейсько-центричні» уявлення про всесвітньо-історичний процес, а й світ-системний аналіз (І.Валлерстайн) у дихотомії «центр – периферія» і уявлення про однополярний світ.

Зазначимо, що всі названі концептуальні підходи мають епістемологічну основу у лінійному уявленні про історичний розвиток. Зокрема, зазначене

уявлення взагалі властиве європейській християнській ментальності. Так само як і висновки про активну цивілізаторську місію головним чином західноєвропейців в процесі колонізації «відсталих» народів Сходу. Зазначена настанова стала одним із ключових елементів європейської ідентичності. В свою чергу колонії «імпортували» з метрополій переважно європейське уявлення про державну машину, але найчастіше без відповідного ідеального типу бюрократії за концепцією німецького соціолога М.Вебера.

Екстремальним проявом вестернізаторського стереотипу можна вважати європейський орієнталізм. Його наукова настанова апріорі визначає теза: нібито Захід мав і має справу не зі Сходом, а зі своїм явленням, тобто символічними артефактами про Схід. Звичайно, Схід у свою чергу також має справу з власними уявленнями про Захід, зокрема, й про його «євро центризм». Причому дедалі частіше імідж Заходу на Сході та уявлення про «центр» на «периферії» стають переважно негативними. Втім, з врахуванням цих уявлень формуються національні стратегії глобалізації. Звичайно, кожна зі світових цивілізацій має власну ідеальну концепцію глобалізації, біля витоків якої знаходяться уявлення не лише про «євро центризм» та «вестернізацію», а й про «азіацентризм», або «афроцентризм».

Проблемою всіх імперій, включно з «універсальною», є неможливість ефективного управління соціокультурно різними територіями з одного, або навіть декількох центрів. Можна регулярно перемагати у війнах, вибудовуючи такий «світовий уряд», але виграти мир, тобто задовольнити повсякденні потреби багатьох народів (з різними уявленнями про справедливість та кількісну й якісну наповнюваність споживацької корзини), неможливо.

Власне, тому поряд з поняттям «глобалізація» активно використовується його «близнюк» поняття «локалізація». Європейська інтеграція може розглядатись як локальний регіональний прояв процесу глобалізації. Причому нинішня глобальна фінансова криза може прискорити процес пошуку «сепаратних» егоїстичних рішень у спробі вирішення власних економічних

проблем за рахунок інших суб'єктів процесу глобалізації. У цьому контексті, як свідчить історичний досвід світової депресії 1929-1933 рр., можна або спільними зусиллями порятуватися, або так само разом поглибити яму кризи. Вихід з тієї кризи відбувався через Другу світову війну. В разі загострення нинішньої кризи не можна виключати подібного розвитку подій, адже помилкові рішення світової еліти можуть спровокувати загострення протиріч по всім конфліктним лініям: США – Китай, США – ісламський світ, тощо.

Зрозуміло, що зазначені проблеми залишаються у фокусі уваги європейських досліджень. У їхньому форматі можна типологізувати знання за типом: знання «як» і знання «що». З суто раціональної, навіть утилітарної точки зору знати означає вміти щось зробити. Водночас теоретичне фундаментальне осмислення прикладного синтезу відстає на Заході від суто прикладних досліджень, що і створює сучасну специфічну кризу західної парадигми науки. Натомість для східної наукової традиції властивими були фундаментальні дослідження, які зараз переорієнтовуються на прикладні, міждисциплінарні наукові дослідження. В період Просвітництва ключове питання наукової діяльності поставив І.Кант, який зазначав, що проблема розвитку науки врешті полягає в тому, аби знайти загальний та правильний критерій істини для будь-якого знання.

Проте шукати зазначений універсальний критерій без використання історичного методу, тобто тлумачення зв'язку між розвитком науки та інтересами різних соціальних груп, ідеологій, конкретними історичними подіями, неможливо. Соціальна динаміка здобуття нових знань в умовах наростання тенденцій розвитку науково-технічної революції спонукала до поглибленої розробки соціально-філософського тлумачення генезису наукових знань.

У 1962 р. Томас Кун опублікував працю «Структура наукових революцій», у якій він запропонував двоступеневу модель механізму розвитку науки як соціального інституту. Тобто на нормативному етапі встановлюється

певна парадигма. Вчені, які дотримуються її утворюють специфічне співтовариство, котре існує та функціонує за своїми стандартами та критеріями науковості. На цьому етапі відбувається уточнення фактів, теорії погоджуються з емпірикою, відбувається їхнє подальше удосконалення. Але в процесі досліджень можуть бути віднайдені артефакти, які не вписуються у стару наукову парадигму та вимагають нових гіпотез та теорій з метою своєї інтерпретації. Врешті появу нової парадигми Т.Кун і називає «науковою революцією».

Наука доби античності була справою інтелектуальної еліти вільних людей, які не займалися фізичною працею. Світогляд греків, які обожнювали природу, виключав можливість для активного експериментування. Мабуть тому певна дихотомія між платонівським та аристотелевським підходами до теорії знань врешті спровокувала розбіжності між традиційними та суто науковими знаннями, між інтуїцією та розумом. Причому зазначені протиріччя зберігаються й донині.

Елементи грецької античної наукової традиції були адаптовані арабськими середньовічними вченими насамперед у енциклопедичній формі. Натомість європейці завдяки хрестовим походам, подальшому торговельному та культурному обміну знову отримали доступ до спадщини античної думки. Але це сталось вже за перехідної доби Відродження.

Нові точні науки були безпосередньо пов'язані з експериментом та математикою. Провідна роль останньої суттєво вплинула і на гуманітарні знання у контексті спроб побудови механістичних моделей суспільства. Доба релігійної реформації змінила уявлення про місце людини в світі, стимулювала нові парадигми у розвитку наукових знань як фундаментальних, так і прикладних.

У XVI–XVIII століттях відбувався інтенсивний розвиток мануфактур, які вимагають розв'язання низки технічних проблем. В цих соціально-історичних умовах Р.Декарт вирішує проблеми механіки, Ф.Бекон висуває ключову тезу

нової науки ставить їй за мету панування над природою заради підвищення добробуту суспільства та удосконалення виробництва. Таким чином, було сформульовано сучасний етос науки.

Важливе місце в історії науки посідає період Просвітництва, який ідентифікується з початком еволюційної стадії розвитку наукових знань першого епохального циклу. Врешті у XVII ст. суттєво впливали на розвиток науки раціоналізм (Р.Декарт, Б.Спіноза, Г.-В. Лейбніц) та емпіризм (Ф.Бекон, Дж. Локк). Так чи інакше ці традиції супроводжують й сучасні європейські дослідження.

Раціоналісти наголошували на винятковій важливості доказового логічного знання. Натомість емпіризм шукав відповідь на питання джерела знань про реальний мінливий чуттєво усвідомлений світ, який не є тотожним суто математичним схемам. Зокрема, Д.Юм зазначав, якщо єдиним джерелом знання є відчуття, то неможливо знати, чи існує що-небудь за їх межами, ми можемо знати нічого іншого, крім відчуттів.

Парадоксально, але на нинішньому етапі розвитку електронних інформаційних комунікацій, коли чуттєве пізнання за екраном персонального комп'ютера знову стає провідним видом інтелектуальної діяльності, людський розум знову опиняється у віртуальній реальності, яка піддається лише раціоналізму математичної логіки програмування.

Свого часу Джонатан Свіфт на антитезі добі Просвітництва створив сатиричний образ науки та вчених. Гуллівер розповідає про країну Лапута, де всі зайняті абстрактними роздумами такою мірою, що не відчувають один одного. Нині, здається, ця аналогія досить точно розкриває проблему подальшої віртуалізації реального світу, яка може спровокувати розрив багатьох сталих соціальних зв'язків.

Але і на початку XXI ст., які і впродовж XVII-XVIII століть, саме матеріальне виробництво стимулює розвиток технічних та точних наук. Як і три століття тому офіційна наука головним чином зосереджується в

університетах. Проте саме вона була мішенню для сарказму Свіфта. Водночас з удосконаленням вимог прикладних наукових дисциплін стає зрозумілим значення фундаментальної науки, яка створює соціокультурне середовище для пошуку нових рішень.

Врешті соціокультурна обумовленість наукових інновацій, які суттєво просунули вперед європейське суспільство, наглядно ілюструється історичним прикладом використання пороху. Як відомо його властивості першими відкрили китайські алхіміки. Натомість своє військове застосування порох отримав у Європі. Натомість у Китаї його переважно використовували для феєрверків, а в європейських країнах головним чином із метою нанесення максимального збитку ворогу. Саме завдяки цьому врешті було нанесено удар не лише по середньовічним замкам та лицарству, а й по феодальній соціальній структурі взагалі, що сформувало перші форми централізованих національних держав.

У XIX та на початку XX століть поступово змінюється характер стосунків між науковою та суспільством. Акумулявавши багатий спадок емпіричних знань, наука узагальнює досягнення практики та переходить до більш ефективного вирішення завдань, які практика ставить перед нею. Причому інженерна думка та наукова творчість розвиваються паралельно.

На цьому наголошував А.Тоффлер, коли казав про сільськогосподарську, індустріальну та постіндустріальну епохи, а Ф.Фукуяма слушно зазначає, що індустріальна доба з її заводами, залізницями та новою соціальною структурою зробила можливим виникнення та функціонування веберівської бюрократичної централізованої держави. Становлення науки як впливового соціального інституту за доби науково-технічної революції пов'язано зі зміною соціального статусу вченого. Французький соціолог П.Бурдьє розглядає професійне або вчене звання як певне юридичне правило соціальної перцепції, буття яке сприймається як гарантоване право. Це інституціоналізований та законний символічний капітал, який є невіддільним від вченого звання.

Характерними рисами класичного європейського наукового знання є намагання досягти якомога більшої ефективності. Потяг до пізнання, будучи однією з визначальних рис людської природи, намагається сягнути думкою до найпотаємніших та найнебезпечніших глибин істини як то до таємниць ядерної будови та першопочатків людського геному.

Нове комунікативне середовище трансформує саму природу інформації та інформаційну мережу соціальності. Завдяки комунікаційній революції людство отримало можливість блискавично розповсюджувати свої знання. Високі технології та біотехнології змінюють навколишній світ людини. Клонування людини трансформує існуючі традиційні релігійні уявлення та цінності. Тотальна комп'ютеризація змінює уявлення про матеріальний та віртуальний світи, коли в першому з них перебуває фізичне тіло людини, а в другому його дух.

Під сумнів поставлено головні постулати ідеї прогресу. По-перше, сумнівним стало переконання в тому, що штучне, створене за рецептами передового наукового знання є кращим за природне або успадковане від предків. По-друге, заперечується переконання щодо безкінечності прогресу, нарешті, по-третє, відкидається ідея соціокультурної універсальності прогресу. Дійсно, в транзитивному стані суспільство «переживає» інституційні зміни, «розмиваються» соціальні структури, слабшають соціальні зв'язки, порушується ієрархія факторів, які складають механізми відтворення соціальних структур. У тому числі менш чіткими та верифікованими стають причинно-наслідкові зв'язки, що досі працювали як інструмент раціонального наукового дослідження.

В цих умовах соціальної трансформації і формується нова парадигма постнекласичної науки. Зокрема, причинні залежності об'єктивного світу визнаються багатомірними, необмежено складними, нестаціонарними, тобто такими, що постійно змінюються. Закони Природи при цьому розглядаються не як певні метафізичні сутності, а як прояви певних структур буття, які

перетворюються людською свідомістю. По-друге, будь-яке знання визнається соціокультурно обумовленим та історично обмеженим, а абсолютні «істини» поступаються місцем взаємопов'язаним моделям.

Внаслідок цього будь-яка тимчасова неможливість певних технічних рішень, як породження певної наукової моделі бачення світу, є такою само відносною, як і ця модель. Таким чином, технічні проблеми принципово неможливі для вирішення в одній моделі, вирішуються в іншій. Врешті ми не можемо сьогодні сказати, які саме історично обумовлені знання, встановлені вчора, завтра будуть дезавузовані. Визнавши ймовірний характер знання, ми мусимо погодитись із тезою, що передбачення минулого таке ж складне, як і прогнозування майбутнього.

Наскрізною темою європейських досліджень залишається питання відносин між США та Європою. В 1967 р. у Франції публіцист Жан Жак Серван-Шребер видав футурологічну книгу «Американський виклик». Головне пророцтво полягало у ідеї досягнення США у наступні тридцять років тотальної переваги над Європою. Американці стануть нацією з монополією на політичний глобальний вплив [21, с.298-299]. «Американці схильні бачити найвищий рівень демократичної легітимності в конституційній демократичній державі», тому «в їхніх очах будь-яка міжнародна організація типу ООН легітимна лише тому, що законно затверджена демократична більшість передала їм цю легітимність в міждержавному процесі переговорів» [22, с.183]. Натомість «європейці схильні вірити, що демократична легітимність має витоки у волі міжнародного співтовариства, а не будь-якої окремо взятої держави» [22, с.185]. Тому не існує європейських автономних збройних сил. Європейці можуть це собі дозволити, залишаючись під парасолькою американської військової сили. Роберт Каган в 2003 р. писав, що Європа цінує міжнародні норми тому, що вона слабша за США. Останні віддають перевагу одностороннім підходам, тому що вони сильніші за ЄС у військовій сфері, економічно, технологічно і культурно [22, с.186].

Помітне місце у європейських дослідженнях займає проблематика міжнародних конфліктів. Доба європейського Просвітництва фактично підвела підсумок під дискусією щодо соціально-історичної природи конфліктів. Від часів Античності вважалось, що конфлікти є неминучим суспільним явищем. Французький соціолог Р. Арон, звернувшись до спадку Фукідіда, який описував перипетії Пелопоннеської війни, констатував, що війна є наслідком вироку долі, втіленням протиріч, покликаних стимулювати неминучі зміни. Н.Макіавеллі також вважав, що конфлікти є об'єктивною характеристикою політичного життя. Лише Т.Мор, який вважається засновником утопічних ідей, допускав можливість виникнення такого порядку, який мінімізує кількість конфліктів. Британський мислитель Т.Гоббс, який був свідком подій Англійської революції початку ХУІІ століття, стверджував, що лише потужна державна влада здатна зупинити перманентну війну всіх проти всіх.

Під соціальним конфліктом розуміється найгостріша форма виявлення суперечностей, як зіткнення і взаємодії протилежностей, які проявляють різні інтереси сторін конфлікту. Конфлікт перманентний стан соціальних відносин. Навіть безконфліктні відносини латентно можуть мати потенціал для розвитку конфлікту. Боротьба за цінності, претензії на окремий соціальний статус, владу і недостатні для всіх матеріальні блага. Конфлікти між індивідами, конфлікти всередині суспільства та міждержавні конфлікти, між цивілізаційний конфлікт. Предмет конфлікту це об'єктивно існуюча або суб'єктивно уявлена проблема, яка є причиною конфронтації. Предмет конфлікту це основне протиріччя, з приводу якого сторони вступили у суперечку.

Хаос конфлікту є найбільш ймовірним станом складної соціальної системи, якщо немає зусиль, спрямованих на організацію порядку. У модерній картині світу конфлікт мав реальний сенс та свідчив про реальне зіткнення різних соціальних інтересів. Постмодерна картина світу, яка спирається на знакові симулякри, перетворила конфлікт на абсурд, позбавлений морального та історичного сенсу. За постмодерну демократія меншості є способом

вирішення конфліктів за рахунок безмовної більшості, спираючись на фінансово-спекулятивні практики. Українські бідні зраджені «власною» елітою. Вона згортає власне виробництво, руйнує освітню, медичну, наукову сфери, аби передати українські ресурси у власність глобалізованим елітам.

Ті, хто руйнують державу, ставлять під сумнів саме існування громадянського суспільства, якому потрібна державна інфраструктура, навіть якщо це громадянське суспільство давно сформовано. Слабка держава в українських умовах це не ліберально-демократична, а номенклатурно-олігархічна держава, яка ігнорує інтереси більшості суспільства.

Третій світ складається сьогодні із суспільств, де державні структури нерозвинені, або зруйновані, внаслідок чого рівень політичної культури настільки низький, що практикою повсякденності є перманентне насилля. Стара і нова периферія демонструють нездатність до проявів ані соціальної міжнародної солідарності, ані цивілізаційної солідарності у ареалах світових релігій. Арабські бунти 2011 р. засвідчили, що камені у руках революціонерів стають символом запрошення суспільства у кам'яний вік. Бідні виштовхуються у резервації, де вони приречені на тихий економічний геноцид. Немає духовного опору, який є основою опору політичного. Конфлікт піддається регулюванню, якщо його інституціоналізовано, формалізовано дії конфліктуючих сторін, які мають ціннісні передумови для врегулювання конфлікту. Безпека може бути надійною, якщо забезпечену безпеку обох ворогуючих сторін.

Звичайно, проблематика сучасних і теоретичних підходів до європейських досліджень зазначеними аспектами не вичерпується та потребує подальших досліджень.

Висновки. У європейських дослідженнях помітна вісь ідейного протистояння проходить між націоналістичними, здебільшого ксенофобськими політичними силами які пропагують закритість кордонів, заборону міграції, пріоритетність національних інтересів перед загальноєвропейськими інтересами,

та технократично-ліберальними політичними силами, які відстоюються ідеали мультикультуралізму, більшої відкритості європейського політичного простору, посилення федералістських тенденцій у розвитку Європейського Союзу. Під впливом цих ідей перебувають й науковці, які займаються європейськими студіями. Завдяки цьому громадяни країн-членів ЄС набувають навичок отримування й інтерпретації інформаційних повідомлень, які надходять від ЄС. Але адекватність розуміння цих повідомлень залежить від засвоєння належних європейських цінностей. Освічені групи населення мають більше можливостей для опанування вмій і навичок, які потрібні, аби мати справу з феноменом наднаціональних владних структур.

Членам суспільства традиційно легше спілкуватись у межах своєї культури, яка й формує спільноту. Але навіть на рівні сучасних європейських еліт спостерігається тенденція до прагматичної орієнтації на традиції національного різноманіття. Як політичне об'єднання постмодерного типу Європейський Союз дедалі частіше вступає у протиріччя із національними державами. Але за умов посилення викликів з боку ісламістського тероризму, нелегальної міграції громадяни країн-членів ЄС більше сподіваються на національні уряди, аніж на загальноєвропейські інститути.

Список використаних джерел і література

1. Kaiser W. From State to society? The Historiography of European Integration / W. Kaiser // Cini Michaelle, Bourne Angela (Hrsg). European Union Studies. – New York: Smith Publishing, 2006. – P.190-208.
2. Niess F. Die europäische Idee. Aus dem Geist des Widerstandes / F.Niess. – Frankfurt: Suhrkamp Verlag. 2001. – 302 s.
3. Loth W. Der Weg nach Europa. Geschichte der Europäischen Integration 1939-1957 / W.Loht. – Göttingen: Universität Press, 1996. – 240 s.
4. Loth W., Wessels W. Theorien europäischer Integration / W.Loht, W.Wessels. – Opladen: DVA, 2001. – 360 s.

5. Haas E. The Unitary of Europe. Political, Economist, Forces 1950-1957 / E.Haas. Stanford: University Press, 1958. – 300 p.
6. Boneberg E, Stubb A. The European Union. How does it Work? / E.Boneberg, A.Stubb. – Oxford: University Press, 2003. – 290 p.
7. Beck U., Grande E. Kosmopolitisches Europa. Gesellschaft und Politik in der Zweiten moderne / U.Beck, E.Grande. – Frankfurt/Main: Suhrkamp Verlag, 2004. – 280 s.
8. Cini M. European Union Politik / M.Cini. – Oxford: University Press, 2007. – 300s.
9. Nugent N. The Government and Politics of the European Union
1. / N.Nugent. – Houndmills: Hargrove Press, 2006. – 550 p.
10. Hix S. The Political System of the European Union
2. / S.Hix. – New York: Simon&Schuster, 2005. – 300 p.
11. Wessels W. Das politische System der Europäischen Union / W.Wessels. – Wiesbaden: Beck Verlag, 2008. – 340 p.
12. Jachtenfuchs M., Kohler-Koch B. Europäische Integration / M.Jachtenfuchs, B.Kohler-Koch. – Opladen: DVA, 2005. – 180 s.
13. Judt T. Die Geschichte Europas seit dem Zweiten Weltkrieg / T.Judt. - Bonn: Dietz Verlag, 2006. – 600 s.
14. Gasteyger C. Europa zwischen Spaltung und Einigung. Darstellung und Dokumentation 1945-2005 / C.Gasteyger. – Baden-Baden: Beck Verlag, 2006. – 350s.
15. Gillingham J. European Integration 1950-2003/ J.Gillingham. – Cambridge: University Press, 2003. – 400 s.
16. Münkler H. Imperien. Die Logik der Weltherrschaft – vom Alten Rom bis zu den Vereinigten Staaten / H.Münkler. – Berlin: Beck Verlag. 2005. – 600 s.
17. Nutall S. European Foreign Policy / S.Nutall. – Oxford: University Press, 2000. – 480 p.

18. Marsh D. Der Euro. Die geheime Geschichte der neuen Weltwährung / D.Marsh. - Freiburg: Klett-Cotta, 2009. – 450 s.
19. Wirsching A. Demokratie und Globalisierung. Europa seit 1989 / A.Wirsching. – München: Suhrkamp Verlag, 2015. – 340 s.
20. Therr P. Die neue Ordnung auf alten Kontinent. Eine Geschichte des neoliberalen Europa / P.Therr. – Berlin: C.H.Beck Verlag, 2016. – 380 s.
21. Курланский М. 1968. Год, который потряс мир / М.Курланский. – М: Весь мир. 2008. – 450 с.
22. Фукуяма Ф. Сильное государство / Ф.Фукуяма. М.: Новое литературное обозрение, 2010. – 180 с.

References

1. KAISER, W.(2006). From State to society? The Historiography of European Integration. *Cini Michaele, Bourne Angela (Hrsg). European Union Studies.* New York:Smith Publishing, 2006. P.190-208.
2. NIESS, F. (2001). *Die europäische Idee. Aus dem Geist des Widerstandes.* Frankfurt: Suhrkamp Verlag.
3. LOTH, W. (1996). *Der Weg nach Europa. Geschichte der Europäischen Integration 1939-1957.* Göttingen: Universität Press.
4. LOTH, W., WESSELS, W. (2001). *Theorien europäischer Integration.* Opladen: DVA.
5. HAAS, E. (1958). *The Unitary of Europe. Political, Economist, Forces 1950-1957.* Stanford: University Press.
6. BONEBERG, E., STUBB, A. (2003). *The European Union. How does it Work?* Oxford: University Press.
7. BECK, U., GRANDE, E. (2004). *Kosmopolitisches Europa. Gesellschaft und Politik in der Zweiten moderne.* Frankfurt/Main: Suhrkamp Verlag.
8. CINI, M. (2007). *European Union Politik.* Oxford: University Press.
9. NUGENT, N. (2006). *The Government and Politics of the European Union.* Houndmills: Hargrove Press.

10. HIX, S.(2005). *The Political System of the European Union*. New York: Simon&Schuster.
11. WESSELS, W. (2008). *Das politische System der Europäischen Union*. Wiesbaden: Beck Verlag.
12. JACHTENFUCHS, M., KOHLER-KOCH, B. (2005). *Europäische Integration*. Opladen: DVA.
13. JUDT, T. (2006). *Die Geschichte Europas seit dem Zweiten Weltkrieg*. Bonn: Dietz Verlag.
14. GASTEYGER, C. (2006). *Europa zwischen Spaltung und Einigung. Darstellung und Dokumentation 1945-2005*. Baden-Baden: Beck Verlag.
15. GILLINGHAM, J. (2003). *European Integration 1950-2003*. Cambridge: University Press.
16. MUNKLER, H. (2005). *Imperien. Die Logik der Weltherrschaft – vom Alten Rom bis zu den Vereinigten Staaten*. Berlin: Beck Verlag.
17. NUTALL, S. (2000). *European Foreign Policy*. Oxford: University Press.
18. MARSH, D. (2009). *Der Euro. Die geheime Geschichte der neuen Weltwährung*. Freiburg: Klett-Cotta.
19. WIRSCHING, A. (2015). *Demokratie und Globalisierung. Europa seit 1989*. München: Suhrkamp Verlag.
20. THERR, P. (2016). *Die neue Ordnung auf alten Kontinent. Eine Geschichte des neoliberalen Europa*. Berlin: C.H.Beck Verlag.
21. KURLANSKIY, M.(2008). *1968. God, kotoryi potrias mir*. Moskwa: Vyes' mir.
22. FUKUYAMA, F.(2010) *Silnoe gosudarstvo*. Moskwa: Novoye Literaturnoye Obozreniye.

Andriy Martynov,

Doctor of Historic Sciences, Professor

Institute of History of Ukraine,

National Academy of Sciences of Ukraine

EUROPEAN HISTORICAL STUDIES: THEORETICAL AND CONCEPTUAL ASPECTS

Annotation. The article deals with the problems of conceptualizing the European historical studies. The special role of a stage by stage solution in a so-called «social approach» on the way to all-rounded humanization of state-forming strategies of European nations and of the system of European international relations in general is being underlined. The emphasis is laid on the historical role of the common European values. It is also accentuated that decisive factor to achieve success in joining the space of European unity is in integrity of understanding the ideals of Freedom and Justice. Since internal and external components of European freedom and justice are so closely intertwined, their separate interpretation, in author's opinion, has no epistemological perspective whatsoever. The stable economic prosperity and social progress are becoming more dependent on the global economic situation. At the same time, social protection of citizens in a number of countries, as well as the authority thereof in the contemporary world fully depends on the moral and ethic maturity of the elites, the level of confidence in society, the general level of culture and the rate of individual responsibility of citizens for their future. The issues abovementioned acquire special meaning under the modern-day circumstances of sharpening the geopolitical competition concerning Ukraine. The contemporary financial and migration crisis of the EU only enhances the influence of the social factor on the collective consciousness of «old» and «new» Europeans, frequently engendering rather dangerous tendencies in European life.

Keywords: European historical researches, European Union, theories of European integration, conceptualization and problems of European integration, political system of European Union.

Надійшла до редколегії 18.02.2018